

PİYASA EKONOMİSİ VE TÜRK CUMHURİYETLERİ: SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASINDAN SONRAKİ SÜREÇ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

MARKET ECONOMY AND TURKISH REPUBLICS: AN EVALUATION ON THE PROCESS AFTER DISSOLUTION OF THE SOVIET UNION

Dr. Süleyman Adil AŞCI

adilasci@hotmail.com

Öz

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını elde eden Türk Cumhuriyetleri gerek Türkiye gerekse diğer dünya ülkeleri için önemli bir pazar haline gelmişlerdir. Bu ülkeler, bir yandan yetmiş yıl süren sosyalist sistemle bağlarını koparıırken, diğer yandan kapitalist sisteme uyum sağlama yollarını aramaktadırlar. Bu çerçevede, bu uyum sürecinde neler yapılabileceği ve sonuç olarak piyasa ekonomisine geçişin en az kayıpla nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde durulmaktadır. Sovyetler Birliği, asıl sınırlarına çekilmiş bulunmaktadır. Ancak, gücünden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bu nedenle Türkiye, atacağı adımlarda Rusya'nın da desteğini almalıdır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Türk Cumhuriyetleri, Kapitalizm, Piyasa Ekonomisi.

Jel Kodları: P10, P20, P30.

Abstract

The Turkish Republics, which gained their independence after the disintegration of the Soviet Union, have become an important market for both Turkey and the rest of the world. These countries are looking for ways to adapt to the capitalist system while tearing off their bonds with seventy years on going socialist system. Within this framework, it is focused on what can be done in this adaptation process and ultimately how the transition to the market economy can be realized with minimum loss. The Soviet Union is drawn to its original limits. However, it has not lost anything from his strength. For this reason, Turkey should take the support of Russia in its next steps.

Keywords: The Soviet Union, Turkish Republics, Capitalism, Market Economy.

Jel Codes: P10, P20, P30.

1. GİRİŞ

Kapalı bir ekonomide üretim, iç piyasa hacmi ile sınırlıdır. Piyasanın darlığı ya da yetersizliği hem üretimin çeşitlenmesini hem de birçok alanda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını ve uygun teknolojilerin kullanılmasını önler. Bu nedenlerle bir ülkenin üretim kaynaklarını harekete geçirerek üretim düzeyini yükseltmesi ve ekonomik bakımdan kalkınması, piyasanın büyümesine bağlıdır. Piyasanın büyümesiyle ekonominin üretim gücünde sağlanan artışı etkileyen unsurlardan en önemlisi, ekonominin teknolojik yeniliklerle geliştirilmesi oluşturmaktadır.

Eski Sovyet sisteminde, üretim kaynaklarının devlet elinde olması, ekonomik kararların piyasa mekanizması yerine merkezi bir karar organı tarafından alınması ve emredici bir planlama mekanizmasının uygulanması nedeniyle, birliğe dahil ülkelerin ekonomik gelişmeleri ayrı ayrı değil, bir bütün olarak gerçekleşmiştir. Bu anlayışın sonucu olarak da merkeze çok sıkı kurallarla bağlı ekonomiler doğmuştur.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetleri, piyasa ekonomisine geçmek amacıyla büyük atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkeler, atılımlarında dikkatlerini Türkiye'ye yöneltmişlerdir. Çünkü Türkiye, gerek bu Türk Cumhuriyetleri'nin batıya açılmaları yolunda tecrübeli bir örnek ve gerekse batılı şirketlerle daha önceye dayanan iş ilişkilerinin bulunması nedeniyle doğu ile batı dünyası arasında bir köprü konumundadır. Bu durum, ekonomisi gelişmiş ülkelerin de bu pazara girmelerinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda, Orta Asya'da Türk yatırımcıları ve iş adamları için çok büyük bir pazar oluşmuştur. Türkiye, bu büyük pazardan faydalanmasını bilmelidir.

2. PİYASA EKONOMİSİNİN TANIMI VE KOŞULLARI

Piyasa Ekonomisi ya da kapitalizm; rekabete dayalı, kârı esas alan, özel mülkiyet, miras, sözleşme yapma, teşebbüs ve tercih özgürlüğünün güvence altına alınmış olduğu ve devletin fiyat mekanizmasının işleyişine en az düzeyde müdahale ettiği bir ekonomik sistem modelidir (Aktan 1994:15).

Piyasa ekonomisi yerine bazen "fiyat mekanizması", "serbest piyasa", "liberal ekonomi" ve "kapitalizm" deyimleri kullanılmaktadır. Bu kavramların hepsinin ortak özelliği, tam rekabet koşullarının mevcut olduğu piyasa yapısına dayanmalarındır. Bu nedenle de hepsinde, tam rekabet piyasasının varlığı, ortak unsurdur.

Ayrıca piyasa ekonomisi, "ferdiyetçilik" ve "demokrasi" gibi siyasi kavram ve kurumlarla da sıkı bir ilişki içindedir. Bunun sonucu olarak, piyasa ekonomisini gerek siyasi liberalizmden gerekse de ekonomik liberalizmden kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. Çünkü siyasi liberalizmin, yani demokrasinin ekonomik bir bedeli vardır. Öte yandan, ekonomik sorunların çözümünde ekonomi teorisinin doğruları olduğu kadar, siyaset adamlarının da tercihleri söz konusudur. İşte bu gerçekler çerçevesinde piyasa mekanizması, işleyişini sürdürmektedir.

Dar ve basitleştirilmiş anlamıyla piyasa; mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı yerdir. Piyasayı daha geniş anlamda tanımlamadan önce, piyasa ekonomisinin var olması için gerekli şartların neler olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Bir ülkede piyasa ekonomisinin var olabilmesi için ilk koşul, kişilerin ve hükmi şahsiyetlerin ekonomik karar ve tercih serbestliğine sahip olabilmeleridir. Ekonomik karar ve tercih serbestliği,

1. Çalışıp çalışmama serbestliğini,
2. Dilediği işte dilediği sürece çalışma serbestliğini,
3. Çalışmadan elde ettiği gelir ile servetten sağladığı gelirini dilediği gibi kullanma serbestliğini,

4. Teşebbüs serbestliğini,
5. Mülkiyet hakkını,
6. Devlet müdahalesinin en az olması şartını içine alır (Kılıçbay, 1985:8).

Piyasa ekonomisinin dayandığı "Bırakınız Yapsınlar-Laissez Faire" felsefesi, devletin ekonomiye müdahale etmemesini öngörür. Ancak "devlet" varlığı ile gerçek vazgeçilmez otoritedir ki, "Laissez Faire" taraftarları da bu gerçeği gördükleri için devleti inkâr etmemiş, fakat onun sadece "dış savunma" ve "iç güvenlik" ile sorumlu olmasını, bunun dışında herhangi bir tesire yol açmaması gereğini vurgulamışlardır.

Bir girişimde üretimin yönetimi, üretim araçları üzerinde kullanım gücü gerektirir. Bu kullanım gücünün oluşturulması ya da düzenlenmesi, mülkiyet hukukunun konusudur. Mülkiyetin tipik hukuksal oluşturulma biçimleri, üretim araçları üzerinde özel ya da kamusal mülkiyettir. Özel mülkiyette tek bir kişi ya da kişiler grubu, bir girişimin sahibi olabilir. Kamu mülkiyeti düzeni politikası bakımından, önemli çeşitlemeler karşımıza çıkabilir. Gündümlü piyasa ekonomilerinde öncelikle ulaştırma (demiryolu, posta, havayolları) ve elektrik, gaz ve su işletmeleri gibi kamu hizmetleri ve mali tekeller alanlarında çeşitli girişimler söz konusudur. Hizmet kesimindeki kamu girişimleri, mali tekeller kural olarak kar maksimizasyonu ilkesine göre değil, kamu yararı açısından ve maliyetin uzun-dönemde karşılanması ilkesine göre yönetilir. Temel düzen olarak merkezden yönetilen ekonomilerde; üretim araçları üzerinde kamu mülkiyeti, ağır basar. Piyasa Ekonomisi'nin yönlendirilmesindeki gelişmelerden ve merkezden yönetilen ekonomi ile ilgili emredici planlamadan elde edilen deneyimler, mülkiyetin hukuksal düzeninin bu belirleyici öneme sahip olmadığını göstermiştir. Büyük üretim birimlerinde üretim araçları üzerinde kullanım gücüne sahip olan, yani girişimin gerçek karar öznese, kural olarak kapitalin sahibi ile aynı kişi değildir (Putz, 1994:158-160).

Devletin ana görevleri, bununla ilgili olmak üzere ekonomiye yapılan dolaylı-dolaysız etkiler, sınırlamalar, yasaklar, kontrol serbest piyasa modeli karşısında devletçilik, piyasa ve plan tartışmalarına yol açmış ve bu tartışmalar günümüze kadar güçlenerek uzanmıştır.

2.1. Piyasa Ekonomisinin Temel Nitelikleri

Piyasa Ekonomisi'nin temel özellikleri; ferdiyetçilik ve özel mülkiyet, rasyonellik, tam rekabet ve görünmeyen el ile en iyinin yaşaması ilkesi olarak sıralanabilir.

2.1.1. Ferdiyetçilik ve Özel Mülkiyet

Bireycilik, bir ölçüde liberal görüşün sonucu olarak, toplumdaki her bireyin kendi çıkarı için çalışmasının, aynı zamanda toplum yararına olacağı inancını ifade eder (Üstünel, 1988:73).

Piyasa Ekonomisi'ni belirleyen temel özelliklerden biri, "ferdiyetçi" olmasıdır. Ferdiyetçilik; ferdi, toplumun temeli kabul eden bir görüştür. Bu görüşe göre toplum, fertlerin toplamından ibaret olup, herhangi bir toplumsal hareket, ancak toplumu oluşturan fertler, hür iradeleriyle böyle bir harekette bulunmayı isterlerse ortaya çıkabilir. Fertlere, dışarıdan herhangi bir görüş ya da davranış biçimi empoze etmek söz konusu olamaz. "Eşitlik" ve "adalet" gibi ahlâki sorunlar, eğer toplumu oluşturan bireyler tarafından benimsenip istenirse ortaya çıkarlar. Öte yandan bireylerin, kazandıklarını elde tutma hakları vardır. Bu hak; öylesine mutlak bir hak sayılır ki, hiçbir dışsal otorite, vergi toplama yoluyla da olsa bu hakkı kısıtlayamamaktadır (Savaş, 1978:47).

Böylece, piyasa ekonomisinin önemli bir özelliğini oluşturan "özel mülkiyet" kavramı da, bir daha ayrılmamacasına, ferdiyetçilikle bütünleşmektedir.

2.1.2. Rasyonellik

Piyasa Ekonomisi'nin bir diğer özelliği, ekonomik ve sosyal birimlerin "rasyonel" olduğunu kabul etmesidir. Bir başka deyişle fertler ister tüketici ister üretici olsunlar, kendileri ile ilgili kararları alırken, mevcut bütün bilgileri ve kendi tercihlerini dikkatle değerlendirir ve "kişisel çıkarları"nı en iyi şekilde koruyacak kararları alırlar. Bu temel varsayımın gerisinde, fertlerin "bencil" (egoist) oldukları varsayımı yatmaktadır (Savaş, 1978:48).

2.1.3. Tam Rekabet ve Görünmeyen El

Piyasa Ekonomisi'nin temel özelliklerinden biri, tam rekabet piyasasının varlığının kabul edilmesidir. Tam rekabet koşullarının mevcut olması, çok sayıda alıcı ve satıcının var olması demektir. Bu çok sayıdaki alıcı ve satıcılar kendi çıkarları peşinde koşarlarken, bütün toplumun yararına da hizmet ederler. Böyle bir hizmet, fertler tarafından ne önceden tasarlanır ne de bir otorite tarafından zorla yaptırılır.

Tam rekabet ortamında fertler, özgür biçimde aldıkları kararların diğer fertler üzerinde ne gibi bir etki yapacağı ile hiç ilgilenmezler. Ancak kendi çıkarlarını korurken, toplumsal çıkarların da en iyi şekilde korunup geliştirilmesine neden olurlar.

Uluslararası rekabet alanında, piyasaların (Avrupa Birliği-AB, Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi-EFTA) açılmasının yanı sıra, anlaşmalarla koşulsuz bir en çok yararlandırma yükümlülüğünün (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması-GATT) üstlenilmesi yoluyla, eşit rekabet koşullarının sağlanmasının, rekabeti geliştirici bir işlevi söz konusudur (Putz, 1994:172).

2.1.4. En İyinin Yaşaması İlkesi

Kişisel çikara, mülkiyete ve dolayısıyla hürriyete dayanılarak ekonomik düzenin dengeye getirilmesi amacıyla, sınırsız zenginleşme imkânlarının, devletin adalet ve güven ortamı içinde sağlanması sonucu ortaya çıkan bir olgudur (Özgüven, 1991:181).

Burada, herkesin rasyonel davranıp, kendi çıkarını koruduğu ve davranışlarının başkalarını nasıl etkilediğine hiç aldırmadığı bir ortamdan söz edilebilir. Bu davranış biçiminde, kendi çıkarını gereği gibi koruyamayan ya da başkalarını da düşünenlerin ayakta kalması söz konusu değildir. "En iyinin" ya da "en uygunun" yaşaması diye adlandırılan bir ilkeyi de "ölen ölür, kalan sağlar bizimdir" sözleriyle özetleyebiliriz.

2.2. Piyasa Ekonomisinin İşleyişi

Piyasa Ekonomisi, insanların mutluluğunu hedef alan, özel mülkiyet ve teşebbüs hürriyetine dayanan bir piyasa düzenidir. Günümüzde cari olan kapitalist ekonomi sistemi, uzun bir gelişme sonucu meydana gelmiştir. Günümüzdeki kapitalizm, bir asır öncesinin kapitalizminden çok farklıdır. Devlet müdahalesinin bulunmadığı kendi kendine işleyen bir piyasa ekonomisi, artık bugün söz konusu değildir. Kamu yararını korumak için kapitalizmin dayandığı temel araçlar, bazı kayıtlamalara tabi tutulmuşlardır. Ancak, özel mülkiyet ve teşebbüs hürriyeti kapitalizmin esasını oluşturmaktadır. Üretim ve tüketim faaliyetleri sayısı, ekonomik birimlerin kararlarına göre meydana gelmektedir. Hangi malların ne miktarda üretileceği, nasıl üretileceğine esas itibariyle kar elde etmek için çalışan özel firmalarca karar verilmekte; gelir dağılımı, üretim faktörleri piyasasında teşekkül eden fiyatlara göre gerçekleşmektedir.

Hareket serbestliği ve kıt kaynakların rasyonel kullanılması ilkelerinden yola çıkan kapitalist düşünce, liberalizm ve ferdiyetçilik olmak üzere, başlıca iki temel felsefeye dayanmaktadır.

Liberalizm; ekonomide hürriyet prensiplerinin yararlılığını savunan bir görüştür. Ekonomik hayatta insanların serbestçe hareket etmelerinin gereğine inancı açıklar. Her fert, dilediği gibi hareket ederek, arzuladığı mesleği seçebilmeli, kar ve zararı kendisine ait olmak üzere istediği teşebbüslerde bulunmalıdır. Ekonomide serbest rekabetin hâkim olması esastır. Devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkılır. "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" sözü, liberalizmin parolasıdır. Ferdietçilik, kişi ve hürriyetlerinin ön plana alınmasıdır. Ekonomide her ferdin kendi menfaatine uygun olarak çalışmasının aynı zamanda toplum yararına olacağı inancını ifade etmektedir. Buna göre, ferdin menfaatlerini azamileştirmesi, aynı zamanda toplum çıkarınadır. Fert ve toplum arasında, bir menfaat çatışması söz konusu değildir. Piyasa Ekonomisi'nin en belirgin özelliği, üretim araçları ile tüketim maddelerinde sınırsız mülkiyet hakkının esas alınmasıdır. Özel mülkiyetin tanınması, ferdin çalışma arzu ve gücünü artırıcı yönde etki yapar. Kapitalist düzende, her türlü maddi vasıtaya sahip olabilen ve bunları miras yoluyla çocuğuna bırakabileceğini düşünen kimseler, faaliyetlerinde en yüksek karı elde edecek şekilde hareket ederler. Miras hakkının tanınması, özel mülkiyet içinde bir teminattır. İsteddiği her konuda sözleşme hakkına sahip fertler için alışveriş serbestliği, hukuki bir teminata bağlanmış olur. Kapitalist düzende özel mülkiyet ve sözleşme yapma serbestliğine bağlı olarak fertler, kurum ve ortaklık kurma imkânına sahiptirler. Kapitalist sistemde özel mülkiyet, miras hakkı, sözleşme yapma ve ortaklık kurma hakkı, düzenin dinamizmini teşkil eder. Özel mülkiyet sınırlanır ve yasaklanırsa, miras hakkı ortadan kaldırılırsa toplum, dinamizmini kaybetmektedir (Demirci, 1996:54).

Kapitalizmde, ekonominin temel sorunları, fiyat ya da piyasa mekanizması tarafından çözülmektedir. Fiyatların oluşması, piyasada serbest bir şekilde ortaya çıkacak olan arz ve talebin karşılıklı işleyişine bağlıdır. Piyasada, tam rekabet şartları hâkimdir. Fiyatlar, bu şartlar altında meydana gelmektedirler. Fertlerin ve üretim faktörlerinin gelirleri, piyasada arz ve talebe göre oluşur. Tüketiciler, müteşebbisler, emek ve sermaye sahipleri ekonomik faaliyetlerini kendi iradeleriyle tayin ederlerken, kendi çıkarları yönünde hareket etmektedirler. Fakat sonuçta; toplumda, refah azamileştirilerek ekonomik faaliyetler ekonomik bir şekilde yürütülmektedir. Böylece, fiyat mekanizması ile üretim kaynaklarının en etkin bir şekilde kullanılması kolaylaşmaktadır. Ayrıca toplum için en yararlı görülen malların en uygun metotlarla üretimi gerçekleşmektedir. Piyasa mekanizmasının iyi işleyişi ile kaynakların tam kullanımı sorunu da otomatik olarak bu şekilde çözümlenmektedir. Örneğin, bir ekonomide bol miktarda işgücü varsa; serbest piyasada ücretler, emek arz ve talebine göre oluşacağından, düşük bir seviyede belirecektir. Düşük ücretle işçi çalıştırmak isteyenlerin emek talebi artarak, işsizlik ortadan kalkmış olacaktır. Aynı mekanizma, diğer faktör piyasalarında da işleyerek, ekonominin genel dengesi, tam kaynak kullanımı seviyesinde korunmaktadır (Demirci, 1996:55).

Her ekonomik birim, kendi planını, bağımsız olarak hazırlar ve planı hazırlarken piyasaya uyum sağlar ya da piyasadaki koşulları dikkate alır. Buna göre, ekonomik birimlerin piyasaya uygun kendilerine mahsus bir koordinasyonları vardır. Fiyatlar ve gelir; piyasalarda, başka bir deyişle satış anlaşmaları, ücret anlaşmaları, kira anlaşmaları ve borç anlaşmaları gibi anlaşmalar yoluyla sunanlar ve istem yapanlar arasında oluşur. Ortaya çıkan fiyatlar ve gelirler, ekonomik birimlerin kendi planlamaları için dikkate alacakları temel göstergeleri oluştururlar. Genel ekonomik düzen, bağımsız ekonomik birimlerin sorumlu yöneticilerinin birbirinden bağımsız, tek tek ekonomik kararlarının sonucu olmaktadır (Putz, 1994:48).

Piyasa Ekonomisi'ni benimsemiş bir toplumda üretim kaynaklarının gelişmesi problemi de kendiliğinden çözümlenmiş olacaktır. Bu sistemde kendi iradeleri ile hareket eden ve kar imkânları ile geniş ölçüde tahrik edilen müteşebbisler, yeni yatırımlara girişecekler ve yeni mallar bulup, piyasaya süreceklerdir. Bunların gayretleri sonucu, yeni buluş ve teknolojik ilerlemelerle üretim kapasitesi genişleyecektir. Bu şekilde bir piyasa ekonomisi, hiçbir ülkede uygulanmamaktadır. Her ülkenin ekonomik ve sosyal şartlarına, doğal kaynakları ve teknolojiye göre değişik şekiller altında görülmektedir.

Sistemin savunucuları, müteşebbislerin yalnız günlük çıkarlarını değil, geleceği de düşünmek zorunda olduklarını, bunun ise bir tür yazılı olmayan plan olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca üretim birimlerinin her zaman ürettikleri malları piyasa fiyatından yüksek fiyata satmaları ve üretim araçlarını da piyasa fiyatından düşük fiyata temin etmeleri mümkün değildir. Bu açıdan, kârın artırılmasının, verimliliği artırmaya bağlı olduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca, serbest olarak tasarruf ve yatırımda bulunmanın fazla kâr elde etmeğe engel olacağını, zira karlı olmaya başlayan üretim alanlarına sermaye akımının artacağını, bu suretle doğacak rekabet sonucu aşırı karın ortadan kalkacağını ifade etmektedirler. Öte yandan devlet de tekelleşmeye karşı tedbirler almaktadır.

3. PİYASA EKONOMİSİ VE TÜRK CUMHURİYETLERİ

3.1. Azerbaycan: Ekonomik Sorunlar ve Beklentiler

Azerbaycan, bütün Türk Dünyası için son derece önemli bir bölgede yer almaktadır. Türk Dünyası doğu ve batı olarak ikiye ayrıldığında, Hazar Denizi'nin batısında bulunan Azerbaycan, Anadolu gibi Türk Dünyası'nın batısında yer almaktadır. Bu konumuyla Azerbaycan, Türkiye ile Türk Dünyası arasında bir köprü olarak nitelendirilebilir. Azerbaycan zengin petrol yataklarına sahip olup, bu durum Sovyetler Birliği'ni ve Batı Dünyası'nı, Azerbaycan üzerinde hassas davranmaya sevk etmektedir (Yalçınkaya, 1997:444).

Azerbaycan'ın piyasa ekonomisine geçiş süreci, Haziran 1991 yılında yürürlüğe giren "Ekonomik Bağımsızlık Temeli" kanunu ile başlamıştır. Ekonomik Reform Paketi olarak adlandırılan bu süreç; özellikle yabancı yatırımları koruma, özelleştirme gibi konuları içermektedir (Özlenen vd., 1996: 88).

Özelleştirme alanında çeşitli önlemlere rağmen, somut adımlar atılamamıştır. Bu konuda temel teşkil edecek bir kanun tasarısı, Ağustos 1991'de çıkarılmıştır. Devrik Lider Muttalibov'un düşüncesine göre piyasa ekonomisine geçiş için acele edilmemeliydi. Ocak 1992'de ekonomide monopolleşme ve devlet kontrolünün bertaraf edilmesi amacıyla, ilk adımlar atılarak; devlet işletmelerinde çalışanların dörtte üçünün işlerini bırakmaları, dörtte birinin de devlette kalmaları gerekiyordu. Bu planların realize edilmesi durumunda; devletin, işletmeleri ve bu işletmelerin gelirleri üzerindeki kontrol gücü, ortadan kalkıyordu. Muttalibov'un devrilmesinden sonra, ekonomi alanındaki politik reformlara yeni bir rota önerilmesine rağmen, henüz bu konuda somut bir gelişme ortaya konulamamıştır (Götz vd., 1992:63).

Azerbaycan'da, Piyasa Ekonomisi'nin temel kurumları henüz oluşturulmaktadır. Merkez Bankası yeni kurulmuştur. Ülkede geçerli para birimi olarak, tedavüle sunulan para birimi Manat'tır. Mevcut bankalar, devletindir ve hukuken Moskova bankalarının şubeleridirler. Çağdaş bankacılık hizmetleri henüz yerleşmemiş, sermaye piyasası fikri de oluşmamıştır. Mevcut sigorta kuruluşları da devletin elindedir (Avşar vd., 1994:54).

Bütün bunlara rağmen; Azerbaycan Hükümeti tarafından, özelleştirme alanında cesur olarak nitelendirilebilecek kararlar alınmaktadır. Örneğin; Azerbaycan Tarım Bakanlığı, tarım sektöründe 1997 yılı içinde, 2790 işletmenin özelleştirileceğini açıklamıştır (Avrasya Dosyası, 1997:6) Bu da ülkenin, Piyasa Ekonomisi'ne geçiş konusunda ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir. Bu amaçla Azerbaycan Hükümeti, 1 Eylül 1997 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere uluslararası taşımacılık yapan araçlardan, Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarından geçişlerinde, gümrüksüz olarak 200 litreye kadar yakıt geçirebilecekleri, belirtilen miktardan fazla yakıt geçirdiklerinde ise; sınır kapılarında, her fazla litre benzin için 0,3 ABD Doları, her fazla dizel yakıtı için ise 0,2 ABD Doları tutarında gümrük resmi alacağını, karara bağlamıştır (Avrasya Dosyası, 1997:7).

Ülkenin dışa açılması, dolayısıyla piyasa ekonomisine geçiş çabaları sonucu, bağımsızlıktan bu yana çeşitli borç ya da alacak ilişkileri de ortaya çıkmıştır. Azerbaycan Hükümeti, 1998 yılında dış

borç ödemelerine 83.754 milyon Dolar ayırmayı planlamaktadır. Bunun 57.416 milyon Doları anapara, 26.338 milyon Doları ise, faiz ödemelerini içermektedir (Avrasya Dosyası, 1997:6).

Piyasa ekonomisi ve serbest dış ticaret, ülkenin ekonomi politikası hedeflerini göstermektedir. Ülke, 1997'den beri Dünya Ticaret Örgütü'ne katılma çabaları içerisinde (Auswärtiges Amt, 2016).

Döviz rezervleri, devlete önemli yatırımlarında; sosyal yardımlar, ücret ve maaşların artırılması gibi önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu nedenle, Uluslararası Para Fonu (IMF), önümüzdeki yıllarda Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'da güçlü ve istikrarlı büyüme beklemektedir. Öte yandan Azerbaycan, bu istikrarlı büyümeyi özellikle petrol dışı sektörlerde artışlarla beklemektedir. Diğer olumlu bir gelişme olarak, Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olma niyetinde olması görülebilir (Yazdani, 2016).

3.2. Özbekistan: Ekonomik Sorunlar ve Beklentiler

Etnik gerginlikler, ekonomik yoksunluklar, ekolojik kirlenme ve politik kargaşa gibi sorunlar, diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Özbekistan'da da mevcuttur ve gündemi oluşturmaktadır. Ülke, bu sorunları çözümleme yolunda istikrarlı bir politika izlemektedir (Avcı, 1997:1305).

Özbekistan'da bağımsızlık sonrası genel ekonomik göstergeler, piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşayan diğer cumhuriyetlerle benzerlik taşımaktadır. Enflasyon, işsizlik ve fiyat artışları, bu geçiş sürecinin zorluklarını teşkil etmektedir. Piyasa Ekonomisi'ne geçiş sürecinde önemli bir rol oynayan özelleştirme girişimleri, Özbekistan'da diğer cumhuriyetlerden önce başlamış olup, özellikle tarım sektöründe özelleştirme çalışmalarında önemli mesafeler kat edilmiş bulunmaktadır. Bu amaçla, 1992'de çıkarılan özelleştirme ile ilgili bir yasayla sürdürülmektedir. Bunun yanında, Haziran 1991'de yabancı işletmelerin ortak yatırımlar kurmalarını teşvik eden "Yabancı Sermaye Kanunu" kabul edilmiştir (Erbay, 1996:143).

Özel mülkiyet kavramının toplumda henüz yerleşmemiş olması, gayrimenkullerin kullanım haklarının devlet daireleri ve kuruluşlarında bulunması, bunların ise ellerindeki gayrimenkulleri özelleştirme komisyonuna devretmekte isteksiz davranmaları gibi nedenlerle bu çalışmalar, beklendiğinden çok daha yavaş ilerlemektedir. Bankacılık alanında ise; piyasa ekonomisinin gereksinim duyduğu düzeye ulaşabilmek için; yasal düzenlemelere başvurularak, günümüz bankacılık sisteminde var olan işlemlerin uygulanmasına başlanması öngörülmektedir (Avcı, 1997:1314).

Özbekistan'da, bağımsızlığın ilanından günümüze kadar piyasa ekonomisine geçişin gerçekleştirilmesi amacıyla fiyatların serbest bırakılması, özelleştirme, mülkiyet, maliye ve yabancı sermaye alanlarında, reform niteliğinde adımlar atılmıştır. Ancak; halen üretim ve ticaret alanında merkezi planlama söz konusudur. Ayrıca, dağılan SSCB'deki merkezi üretim planlaması döneminde sanayileşmiş cumhuriyetlere hammadde, bunların içinde özellikle pamuk, sağlanması amacına yönelik organize edilen ekonomik yapıda, radikal bir değişim gerçekleştirilememiştir (Özlenen vd., 1996:84).

Ülke, dış yatırımlar konusunda kurulacak yeni tesislerin, küresel işletmeler şeklinde olmasını istemektedir. Kurulan ortak işletmeler, bir devlet kuruluşuyla ortaklık yapma zorunluluğunda olduklarından, Özbek devlet kuruluşlarının yavaş işlemesi sonucu, yeterince verimlilik sağlanamamaktadır. Bunu önlemek amacıyla devlet başkanı İslam Kerimov, yayınladığı bir emirname ile yabancı yatırımcılara uygulanmakta olan döviz gelirlerinin vergilendirilmesinin beş yıl süreyle kaldırılmasını, ülkeye olan döviz giriş ve çıkışları ile bankalarda döviz hesabı açılmasını, serbest bırakmış bulunmaktadır. Bu da ülkenin, piyasa ekonomisine geçme yolunda ne kadar kararlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Avcı, 1997:1314).

Özbek Ekonomisi'ne devlet hâkimdir. Bu nedenle, tamamen çeşitlendirilmiş ve döviz kontrol sistemleri tarafından karakterize edilmiş değildir. Genel Ekonomik büyüme, dikkate değerdir. Tüketici fiyat endeksleri değerleri, saydam olmayan bir kur politikası ve belirsiz anket yöntemleri eleştirilebilir. Ayrıca, olası olduğuna Rusya krizi, birçok Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na üye cumhuriyetlerdeki döviz kurlarındaki hareketlilikleri, ana ihraç ürünleri olan gaz, metaller ve pamuk fiyatlarının düşük olması, yurtdışındaki Özbek işçilerin ülkeye para transferlerinin azalması, ekonomiyi olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Ülkede, özel teşebbüsün geliştirilmesi için çabalar sarf edilmektedir. Küçük ve orta ölçekli yabancı bir işletmenin karşılaşılabileceği sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Hetsch ve Shunusalieva, 2016):

- 1- Para transferi sorunları (Döviz kontrolü, nakit ödemelere ilişkin kısıtlamalar ve dolaşımdaki paranın kontrolü amacıyla kendi hesabına erişim kısıtlamaları, karaborsadan kaynaklanan döviz kontrolü)
- 2- Özel sektördeki ithalat güçlükleri
- 3- Bürokrasi ve yolsuzluk
- 4- Yüksek kredi faiz oranları
- 5- Birçok sektördeki devlet tekelleri

Özbekistan'ın stratejisi, halihazırda işlemekte olan endüstrinin hammadde bağımlılığını ortadan kaldırmaktır. Bunun için özellikle göz önünde bulundurulmuş sektörler (Hetsch ve Shunusalieva, 2016):

- 1- Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi
- 2- Gaz Üretim ve İşleme
- 3- Enerji üretimi ve Dağıtım
- 4- Ulaştırma altyapısının modernizasyonu ve yaygınlaştırılması
- 5- Kimya ve İnşaat Malzemeleri sektörü
- 6- Gıda Endüstrisi
- 7- Kablosuz Haberleşme
- 8- İçme suyu temini ve sulama
- 9- Genel eğitim okulları, meslek okulları ve liselerin yeni inşaat ve ekipmanları ile yenilenmeleri

Özbekistan Orta Asya'nın en kalabalık ve Kazakistan'dan sonra ekonomik olarak en önemli ülkesidir. 1990'lı yılların başlarında Özbekistan, Orta Asya'nın "ekonomik lokomotif" olarak kabul edilmiştir. Yükselen hammadde fiyatları, güçlenen Kazakistan ekonomisi ve 1996'dan bu yana giderek kısıtlayıcı ekonomi politikaları nedeniyle Özbekistan, Kazakistan karşısındaki liderliğini kaybettiği söylenebilir. Özbekistan, her şeyden önce yeni yatırımlar yapabileceği petrol ve gaz sektöründe atılımlar yapabilir. Böylelikle, otomotiv sektörünün daha da geliştirilmesi sağlanabilir. Öte yandan, dünyanın en büyük pamuk üreticilerinden biri olması da ülkenin artılarından. Uluslararası ekonomik aktörler için büyük bir tüketici potansiyelinin bulunması, enerji maliyetlerinin düşüklüğü ve ucuz işgücünün bulunması, ülkenin avantajları olarak görülebilir (Hetsch ve Shunusalieva, 2016).

3.3. Kazakistan: Ekonomik Sorunlar ve Beklentiler

Kazakistan, Rusya'nın bilim ve teknoloji merkezi olarak nitelendirilebilir. Çünkü, ülkede bulunan Baykonur Uzay Üssü, tamamen Rus denetim ve korumasında olmasına rağmen, faaliyetlerine devam etmektedir. Ülkede, aynı zamanda Rusya'nın atom ve atom silahları denemeleri yapılmaktadır. Zengin doğal kaynaklara ve teknolojik bilgi birikimine sahip olan ülkede, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Rus ve Ukrayna menşeli sanayi kuruluşlarının yoğun olarak faaliyet göstermeleri nedeniyle, tarım sektöründen çok, endüstri gelişmiştir (Özlenen vd., 1996:82). Bu

sayede, önemli ekonomik ve siyasi bir güç olarak dünya ülkeleri arasındaki yerini alma yolunda hızla ilerlemektedir.

Geniş mineral kaynakları, reform hareketleri ve siyasi istikrar, ülkeye yabancı yatırımların artan bir şekilde gelmesine neden olmuştur. Doğrudan yatırımların çoğunluğu, birbirine bağlı küresel işletmeler, %100 yabancı sermayeyle kurulmuştur. Kazakistan, 800 milyon Doları Almanya'dan, 198 milyon Doları Avusturya'dan, 166 milyon Doları Türkiye'den olmak üzere, farklı kaynaklardan toplam 1,6 milyar Dolar ihracat kredisi almış, Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)'ndan da 1,9 milyar Dolar Kalkınma Yardımı sağlamıştır (Avrasya Dosyası, 1997:5).

Kazakistan'da 1996 yılı için toplam yatırımların %64'ü, özel girişimciler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 1996'daki yatırımlar, 1995'e göre %34,9 azalarak, 92,5 milyar Tenge (Yaklaşık 123 milyon Dolar) tutarında gerçekleşmiştir. Üretim amaçlı olmayan yatırımların payı, 1996 yılındaki toplam yatırım hacminin %25'i kadar realize edilmiştir. Yakıt, demir ve demir dışı metalurji sektörlerindeki yatırımlar, ülkedeki asıl yatırım alanlarını oluşturmaktadır (Avrasya Dosyası, 1997:5).

Kazak Yönetimi, ülkeye daha çok yabancı sermaye çekmek amacıyla, 28 Şubat 1997 tarihinde, bir Başkanlık Kararnamesi yayınlamıştır. Kararname, yabancı yatırımcılara birçok kolaylığın yansira, yabancı sermayeye, yasal koruma da sağlamaktadır. Yeni oluşturulan Devlet Komitesi, yatırımlarla ilgili tek devlet kuruluşudur.

Yatırımcıların,

1. Gelir vergisi, toprak vergisi ve mülk vergisinde yatırımın ilk beş yılında %100, ikinci beş yılda %50 oranında indirimlerden yararlandırılması,
2. Yatırım projelerini gerçekleştirirken ithal edilen teçhizat, hammadde ve diğer gereçlerin gümrüklerden kısmen veya tamamen muaf tutulması, gibi bazı kolaylıklar temin etmeleri söz konusudur (Avrasya Dosyası, 1997:5).

Ülkedeki özelleştirmenin amacı, merkezi planlı bir ekonomiden, piyasa ekonomisine geçmektir. Uygulanan politika, mevcut devlet işletmelerinin anonim şirketler haline dönüştürülmesini ve hisse dağıtımını yoluyla halkın, özelleştirme sürecine katılımını sağlamaktır (Kazakistan Ülke Raporu, 1996:74).

Ülke Ekonomisi; kamu ve özel olmak üzere, iki tür mülkiyeti tanımaktadır: Özelleştirme Programı çerçevesinde, 2100'ü tarım sektöründe olmak üzere, küçük ve orta ölçekli toplam 15.000 tesis satılmış ve 40.000 yeni çiftlik oluşturulmuştur. Ülkedeki kamu tesislerinin %70'i, diğer bir deyişle 150.000 tesisin 120.000'i, özel teşebbüsün elindedir. Özelleştirme çalışmalarını sürdürmekte olan Kazakistan, 1996 yılı içinde 33 kuruluşu özelleştirmiştir (Avrasya Dosyası, 1997:5).

1992'de 20, 1996 yılı içinde ise, 4056 devlet işletmesinin özelleştirilme işlemleri tamamlanmıştır. Kazakistan Hükümeti, bu özelleştirme faaliyetlerini 1997 yılı içinde tamamlamayı planlamaktadır (İbadullaev Azamat vd., 1997:1219).

Özelleştirilen bu tesislerden 16'sını, 9 ülke satın almıştır. Bu ülkeler sırasıyla; ABD, İngiltere, İsviçre, İsveç, Belçika, Japonya, Güney Kore, Kıbrıs Rum Kesimi ve Rusya'dır. Kazakistan'da, 1997-1998 yılları içinde, 166 tesisin özelleştirilmesi planlanmaktadır. 2005 yılına kadar ülkede gerçekleştirilecek özelleştirme operasyonları sonucunda elde edilen kaynaklarla, yaklaşık 5 milyar Dolar tutarında yeni yatırımın yapılması hedeflenmektedir (Avrasya Dosyası, 1997:5).

Kazakistan'da önce serbest teşebbüsün geliştirilmesi söz konusudur. Günümüze değin küçük ve orta ölçekli işletmeler daha az gelişmişlerdir. Devlet tekelleri önemli sektörlerle hâkimdir.

Kazakistan'da için faaliyette bulunan yabancı şirketler, çeşitli sorunlarla karşı karşıyadırlar (Hetsch ve Shunusalieva, 2016):

- 1- Devlet ve politikadan kaynaklanan kısıtlamalar, öte yandan stratejik öneme sahip endüstrilerin devletçe desteklenmesi, her zaman korunması garanti altına alınmakta, dolayısıyla her zaman devlet müdahalesine imkân tanımaktadır.
- 2- Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ)'lerin çok az gelişim göstermeleri
- 3- Nispeten yüksek Kredi Faiz Oranları
- 4- Bürokrasi ve Yolsuzluk.

Buna karşılık Kazakistan, üretim endüstrisini geliştirmeyi büyümenin olmazsa olmazı olarak benimsemektedir:

- 1- Yağ üretim ve işleme
- 2- Gaz üretim ve işleme
- 3- Uranyum, bakır, çinko, karbon, demir cevheri gibi doğal kaynakların işlenmesi
- 4- Enerji üretimi ve dağıtımı
- 5- Ulaştırma, kimyasallar, inşaat malzemeleri, gıda sanayi ve tarımın altyapı, modernizasyon ve genişletilmesi
- 6- Kablosuz Haberleşme
- 7- İçme suyu temini ve sulama
- 8- Genel eğitim okulları ve meslek okulları, hastaneler gibi tıbbi tesislerin ve polikliniklerin modernizasyonu için yeni inşaat ve ekipmanları

Ülkede, yüksek kaliteli ticari mallara farkındalık artmakta olup; Kazakistan, daha çok yabancı dış yatırımcılarla ilgilenmektedir.

3.4. Türkmenistan: Ekonomik Sorunlar ve Beklentiler

Türkmenistan, SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri'ndendir. Diğer Türk Cumhuriyetleri gibi yıllarca Rus egemenliğinde yaşamış, buna rağmen ulusal kimliğini kaybetmemiş, yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip bir ülkedir. Zengin doğalgaz, petrol gibi kaynaklara sahip olmakla birlikte, bunun yanında, bir tarım ve hayvancılık ülkesidir.

Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov, piyasa ekonomisi kurallarıyla, ülkenin ekonomik potansiyelini geliştirmeye ve devletin sanayi, sosyal politika, bilim, sağlık ve ulusal kültürün gelişimindeki rolünü korumaya yönelik çalışmalar yapmıştır (Türkmenistan İgeme Ülke Profili, 1992:1).

Ekonomik yapılanmada, çeşitli güçlüklerle karşılaşıldığından, bu güçlükleri aşabilmek amacıyla, piyasa ekonomisine geçişte 10 yıllık bir program uygulanmaya başlanmıştır (Sönmez, 1996:69).

Türkmenistan Hükümeti, giderek artan bütçe açığını kapatabilmek amacıyla, kapsamlı bir özelleştirme programı uygulamaya çalışmaktadır. Ocak 1992'de konutların özelleştirilmesine başlanmış, bunu özel küçük ticari işletmelere izin verilmesi izlemiştir. Özelleştirme; tarım sektöründe ise, boş arazilerin bir bölümünün 10 yıl süre ile çiftçilere kiralanması şeklinde kendini göstermiştir. Sanayi Sektöründe ise, 160 fabrika işçilere kiralanmıştır. Gelecekte, küçük sanayi işletmelerinin özel kişilere devri ve bu kişilerce yeni işletmeler kurulmasının teşvik edilmesi öngörülmektedir (Türkmenistan Ülke Raporu, 1996:127).

Ülkeye yatırım yapmak isteyen yabancılar, Türkmenistan projelerinin, jeopolitik gelişmesini beklemektedirler. Uluslararası küresel işletmeler, şu an için gelişmeleri uzaktan takip edip, bazı küçük petrol işletmeleri gibi işletmelerle yatırım yapmaktadırlar. 1992 yılında ülke çapında özelleştirmeye

geçilmiş, ancak birkaç büyük işletme özelleştirilmiştir. Özelleştirme, yabancı yatırımcılara da açıktır. Ancak öncelik, Türkmen yatırımcılara aittir. Kamu işletmeleri, sürekli olarak mali yardımlardan yararlanmaktadırlar. Özel sektör ise, ekonomik faaliyetin ancak %5'ini oluşturmaktadır. Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov, sosyal çalkantılar endişesiyle 1992 ve 1993 yıllarında iki defa fiyatların serbest bırakılmasına izin vermiştir. Halkın hoşnutsuzluğunu gidermek için; elektrik, su ve gazın ücretsiz olarak kullanılması sağlanmıştır. Reformlara yönelik bu oyalayıcı tutum, bugüne kadar Uluslararası Para Fonu'nun sağlayacağı bütün kredi olanaklarını durdurmuştur. Dışa bağımlılığı göz önüne alarak Türkmenistan, dış ticarete ve yabancı yatırımcılara ilişkin mevzuatını, serbest piyasa yönünde değiştirmiştir (Avşar vd., 1997:81-82).

Türkmenistan'da piyasanın geliştirilmesi kolay olamamaktadır. Ülkenin amacı, piyasayı yabancı yatırımcılar için daha cazip hale getirmektir. Piyasanın gelişmesine engel olan nedenler şu şekilde sıralanabilir (Hetsch ve Shunusalieva, 2016):

- 1- Hükümetin sıkı ekonomik düzenlemeleri,
- 2- Bürokratik karar verme yollarının uzunluğu,
- 3- Piyasa odaklı reformlar yönünde isteksizlik,
- 4- Siyasi amaçlı ihaleler,
- 5- Kısıtlayıcı vize rejimi
- 6- Yaygın yolsuzluk
- 7- Geliştirilememiş bir eğitim sistemi
- 8- Yağ ve gaz gelirlerinin kötüye kullanımı,

Ekonomik göstergelerini içeren İstatistiksel veriler, Türkmenistan'da stratejik resmi bilgiler olarak kabul edilmekte, bu nedenle resmi olarak kullanılmamaktadır. Ülkede bir İstatistik Ajansı bulunmasına rağmen, örneğin gerçek Gayrisafi Yurtiçi Hasıla büyüme bilinmemektedir. Günümüzde kamu yatırımlarının kanalize edilmesi ve yatırımların devletçe kanalize edilmesinin planlandığı sektörler ise şu şekilde sıralanabilir (Hetsch ve Shunusalieva, 2016):

- 1- Petrol ve Gaz İşleme Endüstrisi
- 2- Yağ İşleme Endüstrisi
- 3- Gıda Maddeleri Endüstrisi
- 4- Tüketici Eşya Endüstrisi
- 5- Yapı Gereçleri Endüstrisi
- 6- Kimya Endüstrisi
- 7- Lojistik
- 8- Ulaşım ve Trafik

3.5. Kırgızistan: Ekonomik Sorunlar ve Beklentiler

Kırgızistan emre dayalı ekonomiden piyasa ekonomisine geçerken, birçok büyük sosyal ve aynı zamanda ekonomik sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunlar;

1. Finansal kaynakların kısa dönemi içeren güvenlik ve uzun dönemi içeren sosyal güvenlik ve sosyal hizmetlerle ilgili politikaları gerçekleştirmek için var olup olmadığıdır. Bu harcamalar, geçmişte hükümet bütçesinin harcamalarının yarısından fazlasını oluşturmuştur. Her ne kadar 1991 ve 1992'deki sosyal harcamalarda yarıya yakın azalma olduysa da, bu azalmanın devam etmesi için gerekli girişimlere devam edilmesi,

2. Reformlar döneminde halkın çektiği sıkıntıların önlenmesi için adımlar atmaktır. Günümüzde hükümet tarafından alınan tedbirler, yaralayıcı olabilmektedir. Bütçe kesintileri, fakirliğin korunmasına engel teşkil edebilmektedir. İşsizlik oranı yükseldiği gibi, sağlık ve eğitim

hizmetlerinde de düşüşler yaşanmaktadır. Bu nedenle fakirliği önleyecek uygun gelir dağılımları için adımlar atılması,

3. Uzun dönemli planlarla etkin ve verimli bir sağlık ve eğitim sistemi oluşturulması, aynı zamanda sosyal gelir yardımları ve işe yerleştirme hizmetleri için çalışmalarda bulunulması olarak sıralanabilir (Kyrgyzstan, 1993:8).

Sınırlı fonlar ve özel teşebbüsün yetersizliğine rağmen Kırgızistan; insan kaynaklarını geliştirmekte, tarihsel olarak başarılı olmuştur. Günümüzde hükümet, emre dayalı ekonomiden piyasa ekonomisine geçebilmek için, bir reform programı izlemektedir. Bu programın bir parçası olarak, işgücü piyasasının etkinliğini artırmak için atılan adımlar, sosyal güvenliğe harcanan kaynakların karşılanabilir düzeye indirilmesi ve halkın sosyal hizmetlere yaptığı harcamaların etkinliğini sağlama sayılabilir. Bütün bu çabaların olumlu yanlarına karşılık, Kırgız halkını güç durumda bırakan yanları da vardır. Örneğin; artan işsizlik ve kötüleşen sosyal hizmetler bunun en açık belirleyicisi olarak görülebilir.

Hükümet, vergi sisteminde büyük bir reform yaparak, vergi sistemini piyasa ekonomisine adapte etmek ve gelirlerini artırmayı hedeflemektedir. Bu, aynı zamanda kurumları yeniden yapılandırarak kamu fonlarının yönetimlerini de etkinleştirmektedir. Bu reformlar, ekonominin yeniden yapılanması için gereklidir. Fakat bu, 1993 bütçesinin dengesi için zorluklar oluşturmaktadır. Kısa döneme ait manzara da oldukça belirsiz olup, Kırgızistan'ın kontrolü dışındaki dışsal faktörlere bağlıdır. Reformların başarılı bir şekilde uygulanması, sosyal sektör harcamalarında alınacak bazı sert önlemleri gerekli kılmaktadır. Belirgin olarak, bazı nakit yardımlarda kesintiler gerekmektedir. Bazı sosyal hizmetler hükümet dışında, özel sektör ve hükümet dışı kuruluşlar tarafından finanse edilmelidir. Ülke aynı zamanda, teknik yardım ve yatırımlar bakımından, uluslararası yardımlara başvurmalıdır (Kyrgyzstan,1993:29).

Hükümetin ekonomik reform programının, gelecek bir kaç yılda, ekonomik büyümeden önce, şüphesiz bir şekilde işsizliğe yol açacağı söylenebilir. İşsizlik oranı, resmi kayıtlardaki kadar düşük olmayıp gerçekte çok daha fazladır. İşgücü piyasasının genişlemesine yol açmaktadır. Bazı göstergeler de işsizlik oranının artacağına işaret etmektedir. Örneğin, 1992'de 61.000 kişi okulu terk etmiş, 41.000 mesleki okul ve üniversite mezunu, bir işleri olmadığından, işgücü piyasasına katılmışlardır. Daha da önemlisi, tarımda özelleştirmenin başlaması, işsizliğin artışı hızlandırmaktadır. Birçok firma, günümüzde diğer firmaların borçlarını ödememesi, girdilerin teslim edilememesi ve girdilerin maliyetlerindeki önemli artışlar ve mallarını tüketicilere ulaştırmadaki engeller nedeniyle, finansal güçlükler yaşamaktadır. İşgücünün geniş bir kesimi, ya ödeme yapılmamasından dolayı işi bırakmakta ya da daha az saat çalışmaktadırlar. Firmaların birçoğu, eski Sovyetler Birliği'ndeki ticaret ve tedarik bağlantılarındaki kopma nedeniyle zorluklar yaşamaktadır. Fakat şirket temsilcileri, bunun geçici bir durum olduğunu belirtmektedirler. Bu durumun 1993'te düzelmesi; hammadde, yakıt ve elektrik maliyetlerinin hızla yükselmesi nedeniyle mümkün olmamıştır. 1992'de tahmin edildiği üzere 1993'te büyük işten çıkarmalarla karşılaşmıştır. Resmi işsiz sayısı 1992'nin sonunda çok düşük bir düzeyde (işgücünün % 0,1'i olan 1800 kişi) idi. Ekonomik reform programı başlamadan önce bile bu rakamın 18.000 yani %1 olduğu tahmin edilmekteydi. 1993'ün başlarındaki açık işsizlik oranı 1990 yılındakinin iki katıdır (40.000 kişi). Bu rakama, işletmelerdeki gereksinim fazlası işçiler dahil değildir. Bu rakama, aynı zamanda, ekonomiye marjinal katılımda bulunan, fakat başka iş bulma imkânları bulunmayan kişiler de dahil değildir. 1993 yılı boyunca, kayıtlı ve gerçek işsizlik durumu daha da kötüleşmiştir. 1992'nin son çeyreğinde, devletin sahip olduğu işletmelerden işten çıkarmalar gerçekleşmiştir. 1993 yılında, işten çıkarılanların sayısı, 60.000 kişidir. Bu çıkarmaların nedeni, personel azaltımı, organizasyonların yeniden yapılandırılması ve kapatılmasıdır. Ek olarak, 39.000 genç, iş piyasasına girmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda, askeriyeden çıkarılan 9.000 Kişi de iş bulmaya çalışmaktadırlar. Göçlerle gelen, hapishanelerden çıkan ve hamilelikler nedeniyle iş piyasasından uzak kalan 41.000 Kişi de iş bulma

çabasıdır. 1993'ün sonunda, tahmin edilen işsizlik oranı, işgücüne oranla %5 ve %10 arasında değişmekte olup; tahminlere göre, işsizlerin toplam işgücüne oranının 1999'larda %6'lara düşeceği söylenebilir (Kyrgyzstan, 1993:28-29).

Günümüzde Kırgızistan yatırım ortamını iyileştirmek için mücadele etmektedir. Rusya'daki ekonomik kriz gibi güncel konular, ekonomik gelişmenin önünde engel teşkil etmektedir. Rusya, çeşitli alanlarda planlanan yatırımları dondurmuş bulunmaktadır. Ayrıca Rusya'da çalışan yüzbinlerce Kırgız işçi, Kırgızistan'a daha az para transferi gerçekleştirmektedirler. Bu koşullar altında, ekonomik reformların yavaşlamış bulunmaktadır. En büyük sorun Kırgızistan'da kanunla teminat altına alınmasına rağmen, uygulamada özel mülkiyet yetersiz koruma altında olup, bu konuda yasalar sınırlı uygulanmaktadır. Girişimcilerin şikâyetçi oldukları sorunlar şu şekilde sıralanabilir (Hetsch ve Shunusalieva, 2016):

- 1- Yasal belirsizlik ve sınırlı yasa uygulamaları
- 2- Yolsuzluk
- 3- Düzensiz vergi, gümrük ve diğer denetimler
- 4- Sözleşmeye uyum eksikliği ve
- 5- Kalifiye işgücü yetersizliği,

Prensip olarak yabancı şirketler, Kırgızistan'da yatırım yapabilirler. Ancak, yabancıların arazi sahibi olmaları mümkün değildir. Öte yandan bu durum, krediler için teminata güvence sorunlarına neden olduğundan, kredi imkanlarını da zorlaştırmaktadır. Özel sektörde, fiyatlandırma piyasa ilkelerine dayanmaktadır. Sadece kalan birkaç devlet işletmelerinde, fiyatlar devlet tarafından belirlenir. Bu da özel enerji sektöründe söz konusu olmaktadır (Hetsch ve Shunusalieva, 2016).

4. SONUÇ

SSCB'nin 1991 yılında dağılmasıyla, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan soğuk savaş sona ermiş ve yeni bir dünya düzeninin oluşumu başlamıştır. Bu düzende, ülkeler arasında soğuk barış süreci kendini göstermiştir. Bu da Moskova'nın hakimiyetinin gerek Türk Cumhuriyetleri'nde gerekse de diğer cumhuriyetlerde sona ermesi şeklinde tezahür etmiş bulunmaktadır. Böylece Moskova, önceden beri gerçekleştirme arzusunda bulunduğu hedeflerine ulaşabilmek amacıyla, yeni stratejiler belirlemek durumunda kalmıştır.

Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları, 70 yıl gibi bir sürecin geçmesini gerektirmesine rağmen, sanki daha dün imiş gibi Türkiye ile yeni iş birliği imkânları doğmuştur. Bu tarihi buluşmada, Türkiye'nin jeopolitik konumu önemli rol oynamaktadır. Eğer Türkiye, örneğin Azerbaycan'a daha uzak bir konumda bulunsaydı, belki bu buluşma süreci daha da güç olabilirdi. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarından günümüze değin, hemen hemen her alanda iş birliği ve bütünleşme yönünde adımlar atılmış ve atılmaya da devam edilmektedir. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti var olduğu sürece de devam edecektir.

Kafkasya ve Orta Asya Türklüğünün beklentilerinin gerçekleşip, gerçekleşmeyeceği; ticari ve kültürel alanda gerçekçi olarak tanımlanıp ortaya konacak ve her iki tarafın da gerçekten çıkarlarına olan ilişkinin kurularak yürütülüp yürütülemeyeceği; iş birliğinin yarar ve sakıncalarının doğru saptanıp saptanmadığı ancak, Türkiye'nin, bu cumhuriyetlere yönelik resmi politikasıyla değerlendirilebilir. Bu çerçeveden hareketle, Türk Dışişleri Bakanlığı verilerine göre Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarının ana hedefleri ve sonuçları şunlardır:

1. Türkiye, aralarında tarihi, sosyal, kültürel, etnik ve dini bağlar bulunan bu cumhuriyetlerin birer modern devlet olarak uluslararası camia içindeki yerlerini almalarını şiddetle arzu etmek ve bu cumhuriyetlere yardımda bulunulmasını, tüm medeni Batılı ülkelerin ortak görevleri arasında saymaktadır. Türkiye, bu yöndeki çabaların ve yardımların yönlendirilmesi ile aktarılmasında köprü

görevi olmaya hazırdır. Yine Türkiye, batı ile bütünleşmede bu cumhuriyetlerin, başta Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi olmak üzere bütün uluslararası kuruluş ve örgütlere üye olmalarını teşvik etmekte ve bu konuda onlara destek vermektedir.

2. Türkiye, bu cumhuriyetlerle olan ilişkilerinde, bu cumhuriyetlerin hamisi olma rolünden ziyade, hak eşitliği ve ortak yarar ilkelerinden hareket etmektedir. Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle olan ilişkilerinin Pantürkizm gibi bir amaç ve hedefi de yoktur. Aralarında güçlü tarih, kültür, dil ve din bağı bulunan bu cumhuriyetlere, içinde buldukları bu zor dönemde yardımda bulunması ve onlara, bağımsız ve egemen bir devlet olmanın maddi ve manevi nimetlerinden yararlanmaları için yol göstermesi, Türkiye'nin görevidir.

3. Türkiye, bu cumhuriyetlerle olan ilişkilerini geliştirirken, geçmişte, maksatlı olarak, eski SSCB yönetimi tarafından bu cumhuriyetler arasında derin ayrılık, rekabet ve düşmanlıklar meydana getirilmiş olduğunu dikkate alarak, bu cumhuriyetlere eşit davranmakta, aralarındaki sorunlara hassasiyet göstermekte, birini ötekine tercih etmemekte; uzun vadede, bütün cumhuriyetler arasında barış, işbirliği ve güven ortamının kurulmasını amaçlamakta ve bu cumhuriyetlere sabır ve saygıyla yaklaşmaktadır.

4. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile kuracağı yakın ilişkilerin, aynı zamanda bu ülkelere yönelik birtakım risk ve tehditlere de yol açabileceğinin bilincinde olarak, Rusya Federasyonu ve diğer bağımsız cumhuriyetlerle olan ilişkilerini de sıcak tutmakta ve bu politikanın, belirtilen sakıncayı gidermekle kalmayıp, Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkileri kolaylaştıracağına inanmaktadır.

5. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerin tek bir merkezden, Dışişleri Bakanlığı'na yönlendirilmesini ve bu amaçla yurt içi ve yurt dışında gerekli yapılanmaya gidilmesini kararlaştırmıştır. Bu cumhuriyetlerin gençlerine Türkiye'de eğitim yapma imkânları sağlanmıştır. Bu cumhuriyetlerde, Türk Dili kurslarının verileceği Türk Kültür Merkezleri'nin açılması kararlaştırılarak, radyo ve televizyon yayınlarının bu cumhuriyetlere ulaştırılması yönündeki çalışmalar da sonuçlanmış ve TRT yayınları bu cumhuriyetlerde izlenmeye başlanmıştır. Türkiye, bu cumhuriyetlerin dini yardım isteklerini de laiklik ilkesine bağlı kalmak kaydıyla, karşılama azim ve kararı içindedir. Özellikle, rejim ihraç etme amaçlı din politikalarına karşı, laiklik ilkesine bağlı din adamlarının yetiştirilmesinde ve din adamı gereksiniminin karşılanmasında gereken yardımlar, bu cumhuriyetlere yapılmaktadır.

6. Aynı şekilde Türkiye, ekonomik bakımından büyük sıkıntı içinde bulunan bu cumhuriyetlere; imkânları ölçüsünde ekonomik ve teknik yardımda bulunmaya kararlıdır. Bu tür yardımlar, Dışişleri Bakanlığı koordinatörlüğünde diğer ilgili bakanlık ve kurumlarla koordineli olarak yürütülmektedir. Bu cumhuriyetlerle Türkiye arasında uydu haberleşme sisteminin kurulması ile karayolu, demiryolu, havayolu ulaşım imkânlarının geliştirilmesi çalışmaları devam etmekte; sanayi ve turizm alanlarında ortak yatırım imkânları araştırılmaktadır. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde, rasyonel davranmakta; yerine getiremeyeceği ve dolayısıyla hayal kırıklığına yol açabilecek her türlü tutum, davranış ve vaatlerden özellikle kaçınmaktadır.

Artık, Moskova sokaklarında dahi batılı firmaların reklamlarına rastlanabilmekte, moda takip edilebilmektedir. Sovyetler Birliği artık, asıl kabuğuna çekilmiş, ancak gücünden hiçbir şey kaybetmemiştir. Yine, dünyanın en önemli önde gelen ülkelerinden birisidir. Çünkü kendisi için gereken hammaddeleri Türk Cumhuriyetleri'nden sağlamış durumdadır. Günümüzdeki faaliyeti; bu hammaddeleri, batı teknolojisi ile birleştirip, piyasaya sunmaktır.

Orta Asya Bölgesi'nde Türkiye'nin, atacağı adımlarda Rusya'nın da desteğini alması; bölge ülkelerinin kalkınmasında, bölgede barışın, demokrasinin yerleştirilmesinde, en önemlisi de piyasa ekonomisi koşullarının ilgili ülkelerde benimsenerek uygulanmasında en önemli faktörlerden biri olarak görülmektedir. Çünkü Rusya, bölgenin vazgeçilmez bir patronu olarak etkinliğini günümüzde de sürdürmekte olup, bölgeyi en iyi tanıyan bir konumdadır.

KAYNAKÇA

- AVCI, N. (1997). "Özbekistan'ın Dünü ve Bugününde Siyasi ve Ekonomik Oluşumlar". *Yeni Türkiye*. Mayıs-Haziran 1997. Yıl:3. Sayı:16. Semih Ofset. Ankara.
- AVRASYA DOSYASI. (1997). Türk İş birliği ve Kalkınma Ajansı (Tika) Bülteni. Sayı: 80. Ağustos'97/1. Tika Yayınları. Ankara.
- AVRASYA DOSYASI. (1997). Türk İş birliği ve Kalkınma Ajansı (Tika) Bülteni. Sayı: 83. Eylül'97/2. Tika Yayınları. Ankara.
- AKTAN, C. C. (1994). *Gerçek Liberalizm Nedir?* T Yayınları. İzmir. 1994.
- AVŞAR, Z., SOLAK F., YORULMAZ F. ve YORULMAZ, A. (1994). *Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*. Vadi Yayınları: 22. Ankara.
- AUSWÄRTIGES Amt, Wirtschaft, Stand: März 2016, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Aserbajdschan/Wirtschaft_node.html. (27.03.2016).
- AVŞAR, Z., SOLAK F. ve TOSUN S. (1997). "Türk Dünyasının Demografik Yapısı". *Yeni Türkiye*. Mayıs-Haziran 1997. 3(15). Semih Ofset. Ankara.
- DEMİRCİ, R. (1996) *Ekonominin Temelleri*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- ERBAY, Y. (1996). *Küresel İşletmelerin Yönetimi ve Türk İşletmelerinin Yeni Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Faaliyetleri*. Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayın No: 11. Kent Matbaacılık. Ankara.
- GÖTZ Roland, Halbach Uwe, (1992), *Politisches Lexikon Gus*, C. H. Beck München Verlag, München.
- HETSCH Jörg, Shunusalieva Galia Delegation der deutschen Wirtschaft für Zentralasien, Usbekistan- Probleme und Perspektiven, <http://zentralasien.ahk.de/laenderportal/usbekistan/wirtschaftliche-kennzahlen/>. (27.07.2016).
- HETSCH Jörg, Shunusalieva Galia, Delegation der deutschen Wirtschaft für Zentralasien, Wirtschaftliche Lage, <http://zentralasien.ahk.de/laenderportal/usbekistan/wirtschaftliche-kennzahlen/>. (27.07.2016).
- HETSCH Jörg, Shunusalieva Galia Delegation der deutschen Wirtschaft für Zentralasien, Probleme und Perspektiven, <http://zentralasien.ahk.de/laenderportal/kasachstan/wirtschaftliche-kennzahlen/>. (27.07.2016).
- HETSCH Jörg, Shunusalieva Galia Delegation der deutschen Wirtschaft für Zentralasien, Probleme und Perspektiven, <http://zentralasien.ahk.de/laenderportal/turkmenistan/wirtschaftliche-kennzahlen/>. (27.07.2016).
- HETSCH Jörg, Shunusalieva Galia Delegation der deutschen Wirtschaft für Zentralasien, Probleme und Perspektiven, <http://zentralasien.ahk.de/laenderportal/kirgistan/wirtschaftliche-kennzahlen/>. (27.07.2016).
- İBADULLAEV, A., KENJETAYEV, D., DAURENKULOV K. ve ERBOSİNOV N. (1997). "Kazakistan Cumhuriyetinin Ekonomik ve Sosyal Yapısı". *Yeni Türkiye*. Temmuz-Ağustos 1997. 3(16), Semih Ofset. Ankara.
- KAZAKİSTAN ÜLKE RAPORU. (1996). Tika Yayınları. No:30.
- KILIÇBAY, A. (1985). *Türkiye'de Piyasa Ekonomisi*. İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3303. Gür-Ay Matbaası. İstanbul.

- KYRGYZSTAN: Social Protection in A Reforming Economy. A World Bank Country Study. (1993). The World Bank. Washington D.C.
- ÖZGÜVEN, A. (1991). *İktisat Bilimine Giriş*. 6. Baskı. Filiz Kitabevi. İstanbul.
- ÖZLENEN S., ÇEŞMECİOĞLU S. ve ROCA D. B. (1996). *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri ve Gümrük Birliği*. İstanbul Ticaret Odası Yayın No:1996-53. İstanbul.
- PUTZ, T. (1994). *Kuramsal Ekonomi Politikasının Temelleri*. (Çeviren: Naci Kepkep). Der Yayınevi. İstanbul.
- SAVAŞ, V. (1978). *Piyasa Ekonomisi ve Devlet*. Beta Basım Yayım Dağıtım. İstanbul.
- SÖNMEZ, A. (1996). *Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkiler*. Devlet Planlama Teşkilatı Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı Yayın ve Basım Şube Müdürlüğü. Ankara.
- TÜRKMENİSTAN. (1992). *İgeme Ülke Profili*. T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi. Sayı:4. Ankara.
- TÜRKMENİSTAN ÜLKE RAPORU. (1996). T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı (Tika) Yayınları No: 29. Ankara.
- ÜSTÜNEL, B. (1988). *Ekonominin Temelleri*. Beşinci Bası. Ankara.
- YALÇINKAYA, A. (1997). *Türkistan*. Timaş Yayınları. İstanbul.
- YAZDANI O. P. DAF, Deutsch Aserbaidshanisches Forum e.v. Günstiges Geschäftsklima. 2016. <http://www.aserbaidshan-aktuell.de/wirtschaft/infos-fuer-investoren/> (27.07.2016).